

מִסְכֵּת זְכוּרוֹנוֹת

מאת רב צעיר

I

חכמי אודיסה

קוּרְס שאנו באים ליתן ציור־דמותם של אותם האישים המפורסמים נושאי התואר המכובד „חכמי אודיסה“, כדאי לעמוד בקיצור על כל אותה תקופה, „תקופת אודיסה“, בכללה ועל המקום שתפסה אז העיר אודיסה בחיי היהדות ברוסיה. קבוץ הסופרים והחכמים באודיסה היה מהווה אחד החזיונות המאליפים והמשפיעים ביותר בתולדות היהדות הרוסית. הוא הצטיין בצביונו ובאופיו המיוחד ובמשך ימי פעולתו איון ועיצב צורה מיוחדת של יהדות, יהדות אודיסה, שהיתה מצוינת ואופיינית ביחודה כעין יהדות ווילנה, יהדות קובנה, או גם יהדות פרנקפורט וכיוצא בהן.

אודיסה היהודית בכללה מצוינת היתה בחופש־הרוח שבה מצד אחד ובחרדות הקיצונית שבה מצד שני. מעבר מזה התנוססו בה לתלפיות חמשים בתי כנסיותיה ובתי מדרשיה, שכל שעה שאדם נכנס לתוכם הרי הוא מוצא בה מנין לתפלה; זה הלכו בה רווחות חסידים ש„שטריימליך“ בראשיהם ופיאותיהם מסולסלות ואבנטיהם רחבים ופוזמקיהם לבנים. מעבר מזה — „גלוחים“, שאפילו ביום הכפורים שחל להיות בשבת לא דרכה רגלם על סף בית הכנסת, אידית לא ידעו לדבר והתנהגו כגויים גמורים לכל דבר. ואף על פי כן שלט באודיסה מעין הסכמ־סותרים בין שני האגפים, הואיל והחלוקה ביניהם לא נסמכה על פילוגי אמונות ודעות, כעין הפילוגים בין המתקנים והחרדים במערב. היתה זו חלוקה „פרגמטית“

ביסודה, איש לפי טעמו ורגילותו. הללו יפה להם ישיבת בתי בנסיות ובתי מדרשות, והללו בהפקרות ניתא להם, ואיש לא מיחה בחברו. אדרבה, ניכרת היתה במדה ידועה מעין הרגשת דרך־ארץ הדדית ביניהם.

פרנסי הקהל היו כרגיל המשכילים, רופאים, פרקליטים, בני המעמדות העשירים. עד לזמן ידוע קבלו עליהם ההמונים, שהיו חרדים ברובם, עול הנהגתם של המשכילים העשירים והחפשים כדבר טבעי שאין לערער עליו. אולם עם עלייתה של התנועה המהפכנית ברוסיה התחילה תסיסה של מרידה גם נגד המנהיגים והשליטים המושבעים, שמשלו בקהל בכח המסורת. הממשלה, שהתייחסה קודם לכן מתוך סבלנות להתנהגותו של מעמד האפרתים, מצאה לנחוץ להתערב במלחמה שנתלקחה פתאום בכל מלוא המערכה, וכאן נצבה דיקא לצד העם. למראית עין היתה האמתלה: דימוקרטיה, זכות העם, אבל לאמתו של דבר היה כאן חשש ה־קראמאָלה, כי האמינו השלטונות שההמונים, יהודים חרדים ברגיל, יהודי בעלי זקן, שומרים באמונה עול מלכות שמים ומלכות בשר ודם גם יחד, וה־גלוחים הם בעלי ה־קראמאָלה, אנשי מהפכה וכל דבר אסור. מודה אני ומתודה, כי באותו זמן היתה ידי עם ראשי הקהל ובכל כחי נלחמתי לקיום הנהגתם, כי ידעתי את טעמה ונמוקה של הממשלה בצדדה ב־זכות העם. עד שקראני פעם ה־גראַד־דונאטשצאָלניק לבוא לפניו והודיעני, כי צר המקום באודיסה לשנינו, היינו לו בתורת גראַד־דונאטשצאָלניק ולי בתורת רב, ולפיכך חייב אחד מאתנו לפנות מקומו. והואיל ומקומו היה מבוצר קצת יותר משלי, שומה היתה עלי ל־י לסלק עצמי מאודיסה. אך על זה להלן בהמשך הדברים.

בין שני המחנות מקצה מזה ומזה צפה ועלתה לאט, לאט חבורת משכילים, שנתבדלה מעניני הקהל והיתה לחטיבה בפני עצמה. תחילה לא היו מציאותה והשפעתה של חבורה זו ניכרת הרבה באודיסה; בעיני החפשים נחשבו בטלנים, ובעיני החרדים — עבריינים ועוכרי ישראל. ואמנם, קודם שעמדו לה לחבורה זו אנשים מטיפוסו של מנדלי, אחד העם ודובנוב, שעליהם יבוא הדבור להלן, לא היה בה שום אדם חשוב ומצוין שיהא הכרח להתחשב עמו. היו אלה סתם אפיקורסים, בחורי ישיבה שנתפקרו, ולא היתה להם השפעה לא בחיים ולא בספרות. יחנא מן הכלל היה אלכסנדר צדרבוים, שהיה כפי השמועה, חייט פשוט באודיסה קודם שנעשה דבר לדור ועורכו של המליץ, מבלי שלמד לעולם לכתוב פסוק עברי כהלכתו, ושתדלנה המושבע של היהדות הרוסית; הוא היה מחזר בפראק וצילינדר על פתחי גנרלים ומיניסטורים ועד לפובליציסטוסוב הגיע, זה הקטיגור הראשי של הסינוד הקדוש, רבו של אלכסנדר השלישי ומנהיגה של התנועה הריאקציונית והאנטישמית ברוסיה. וכל ימיו של צדרבוים היה מדבר רוסית מקוטעת. כשבאתי לאודיסה, לא מצאתי כבר את צדרבוים אבל שמעתי הרבה על אדותיו ועל הגבורות ועל המלחמות, שהיו לו עם המשכילים מן הסוג החדש, האינטליגנציה המושבעה, בדבר זכות הבכורה בהנהגה, ובכלל, בהעסקנות הצבורית, עד שהתגברו עליו ועזב את אודיסה והלך לפטרבורג הבירה ושם נעשה ד־ב־ר לדור, אולם אף שם לא

תכירו בו העסקנים המושבעים במולך מעצמו זה החיים לשעבר. אבל זכות המליך עמדה לו, לדבר בשם כלל ישראל.

מן האנשים שהיר, שארית הפליטה של דור־דעה הקודם, שכבה כבר אחרם בשעתי, נמנה אז לינצקי, מחבר ה„פולישער אינגעלי“, שהיה מהלך תמיד ותיקו בבית־שחיו, מהודד ומפוקס כחתן בבית חמיו ושופך אש וגפרית על המשכילים מקרוב באו, שדחקו את רגליהם, גמזו סופרים ו„חזונים“, כפי שרגיל היה לקרותם ונתכחן אותה שעה לאחד העם וביאליק, נמנו שם גם חכסל־בורדקא ובכיניו „איש נעמי“ (על שם אשתו נעמי), שחשב את עצמו מליך גדול שגילה כמה פגימות בכתבי הקודש בספרו „הגרסיגים“, ופיו מלא טענות על העברים החדשים שהשחיתו את לשון הקודש; איש נעמי זה היה הפכפכן כל ימיו, מקובל ואפיקורס להכעיס ואוד חושך היו משמשים בו בערבוביה. פעם אחת בערב יום הכפורים בא אלי לבקש להשאילו את „חסאת נעורים“ של ליליענבלום שבהיות שאינו מודה בהליכה לבית הכנסת ביום הכפורים, אבל מכל מקום רוצה הוא לבלות את היום הקדוש בספר עברי, ובחר דוקא בחסאת נעורים, מפני שבו יש זכחים בין הדת והחיים, בילדותו שימש עדין את אחד הרביים, אלא שיצא לתרבות רעה, כמעט כל משכילי אודיסה היו לפנים חסידים חוטפי שיריים אצל הרביים, דוד כהנא, חקרן מיחד במינו, אבסודידקט, היה קורא בכמה לשונות של אירופה ולא ידע אחת מהן כל צרכה, והיה הוגה בקריאתו את המלים הצרפתיות ככתיבתן, מבטא כל אותיותיהן לפי מבטאן הרוסי; היה איש עשיר, בעל בית בעמיו, לפנים גם בין ראשי הקהל, אבל אף הוא נדחה מפני האינטליגנציה החדשה בעלי השכלה גבוהה ומשום כך היה מלא מרירות על אנשי הקהל, ופיו מלא תמיד בקורת על כל הוויות העיר. לשונו העברית היתה בטלנית ביותר, מליצית, אבל מחקריו היו בעלי ערך מדעי, ביחוד המונוגרפיות שלו על אישים היסטוריים, כשהרכיב אחר כך אחד העם את קבוצת „השלח“, הכניסו לכתב־העת, אבל היה מעתיק מאמריו וכותבם מחדש כמעט מתחילתם עד סופם, ואותה שעה היה כהנא נהנה ביותר והיה רגיל לומר לאחד העם שמאמריו „יצאו יפים מאד בדפוס“. לחבורת המשכילים הקשישים האלה נשתייך גם ד״ר שר־שבסקי, רופא ועני מדוכא, שבשעה שהיו קוראים אותו לחולה היה יושב אצלו שעה מרובה ומשתדל להזכיר שכל חכמתם של הרופאים וכל עיקר חכמת הרפואה היא ברכה לבטלה. אותו שרשבסקי היה מחזיק תחת ידיו כל ימיו כתב־יד של חבור, בשם „ששה סדרי חכמה“, מקיף כל המדעים שבעולם בתכלית הקיצור, ונתכוון בזה להראות שאפשר לכתוב בלשון המשנה על כל נושא מדעי שהוא, והיה מתערב ברובל אחד עם כל יהודי שיצביע על מלה אחת מיותרת שאפשר למוחקק מתבורו, כתב־יד זה היה קורא גם לפני חוליו, שהיו ברובם מחוג המשכילים, השתדלתי אחר כך הרבה לפני ביאליק בדבר הדפסת כתב־היד, אבל דומני שלא נתפרסם עד היום. כל אותה חבורה כולה היתה בת זקנים ונמושות ועמדה מרחוק לחוג שבו התחילו מגדלי אחד העם פועלים פעולתם.

בין המשכילים מאותו דור היו גם אחדים בעלי השכלה אירופית ונטיה

להתבוללות. ביניהם הצטיין מנשה מרגלית, שעוד יבוא עליו הדבור להלן, פרקליט גדול, לוחם לזכויות היהודים, מנהיג בחברת מפיצי השכלה, אישיות טהורה להפליא. היתה שם גם חבורה של סופרים רוסיים־יהודיים, שנהגו את העתון הרוסי הליברלי „נובוטטי“ באודיסה, אלא שרובם לא היה להם שיח ושיג עם היהודים יעניניהם. בחוג הזה נמנה תחילה גם כן שמחה פינסקר, איש בעל השכלה רחבה, עברי מצוין והיסטוריון, הידוע בספרו „לקוטי קדמוניות“, ובנו, ד״ר ליאון פינסקר, שנתפרסם אחר כך על שום חבורו „אבטראמניציפציה“, מבשרה של התנועה הציונית. את ד״ר פינסקר אפשר לראות כעין מתווך בין האינטליגנציה המתבוללת ובין התנועה הלאומית־העברית שצמחה אחר כך, הואיל והיתה לו השפעה עצומה גם על שדרת המשכילים המתבוללת באודיסה, שנמשכה בהשפעת אישיותו לתנועה הלאומית־ציונית, וגם על חוגי־הסופרים והמשכילים העברים מבית אחד העם. אחרי מותו של ד״ר פינסקר התחילה קבוצת הסופרים העברים־החדשים כוכשת מקום לעצמה בחיי הקהל במדה ידועה בזכותו של פינסקר שהתקרב להם, אבל לא בלי מלחמה ממושכת.

חוג חדש זה של משכילים התחיל מתגודד בקבוצות נפרדות, ומצוינות בהן ביחוד היו שתי הקבוצות: של אחד העם ושל הסבא מנדלי, שקרב חשאי היה נמשך והולך ביניהן. כל אחד מהם שימש מעין רבי עם אחוזת גבאיו, שהיו משתדלים תדיר להגדיל את מחנה חסידיו של רבם. ולא חסרו גם „עבריינים“ שעברו ממחנה למחנה, גם כאלה שהיו סמוכים על שני שולחנות ושני הרביים קנאו להם ביותר. יחד צמחן המשיכו קיומן הקבוצות הקודמות, שהחשובות שבהן התרכזו מסביב למנשה מרגלית ולמשה ליב לילינגבלום, ולאחר זמן ייחד גם שמעון דובנוב קבוצה לעצמה, שעליה נדבר להלן.

בין כוכבי־הלכת שהסתובבו מסביב ל„המאורות הגדולים“ נמנו הסופרים רבינצקי, בן עמי, לוינסקי מן הזקנים, ומן הצעירים באותו זמן — ביאליק, קלויזנר, דרוינוב וגוטמאן (ש. בן ציון). היו שם גם סופרים־בכח כפראנקפלד, לוברסקי, איחנשטאדט (ברזילי), דיזנוף, פרידמאן, לאדיושנסקי, ואחר כך גם אוסישקין, שהתישב באודיסה לאחד שעזב אחד העם את העיר. אף הוא רצה לבנות כמה לעצמו, אבל הדבר לא עלה בידו, מפני שביקש ידחות באמת־הבנין שבידו את מנדלי „הסבא“ של כל הנכדים־הסופרים, וגם מפני שבכלל לא היה מקובל „בחבורה“ לקבל על עצמם מרות של מי שהוא שאינו מעדת הסופרים. בחוג זה לא הורגש כמעט כל־עיקר ההבדל בין הסופר לקורא, והאחרון הושווה במעלתו לראשון, כי כולם ידעו לכתוב פסוק כהלכתו כשהיה צורך בדבר. כידוע, היה אחד העם בכבודו ובעצמו מתהלך באודיסה כאחד משכיל פשוט, אחר כך התחיל לכתוב אצל רבינצקי שמשל אז בבית המדרש של הסופרים ונחשב הלה כרבו לכתיבה, עד שנהפך הגלגל ואחד העם היה לראש הקבוצה וכל השאר — תלמידיו. בין הסופרים־בכח, בבחינת „חכמים לכשירצו“, הצטיינו ביחוד שלושת

סופרי אודיסה: שנת תרס"ח

מימין לשמאל יושבים: — רב צעיר, ליליענכלום, רבניצקי, אחד העם, מנדלי, לוינסקי.
מימין לשמאל עומדים: — ברוכוב, קלונגר, כיאליק.

הראשונים: פראנקפלד, לוברסקי ואייזנשטאדט. הם היו הגבאים הראשונים של אחד העם, שכדאי לתת ציור מהם כאן.

פראנקפלד היה יהודי משונה במראהו החיצוני. בעל חוטם חרום, זקן מדובלל ושעדות מסובכות שמעולם לא עלה עליהן מסרק; והיה מדבר בכל אבריו, בבחינת, וכל עצמותי תאמרנה. בילדותו היה חסיד גלהב, חוטף-שיריים אצל הרביים ממקארוב, כמדומני, ואחר-כך הציץ ונפגע ויצא לתרבות ההשכלה וקרא ושנה הרבה, ביחוד בספרות הרוסית, ונעשה חסידו של טולסטוי ופיסרוב, באותה ההתלהבות החסידית שהיה נהג לשעבר ברביים. לבסוף נעשה חסידו הותיק של אחד העם, גיכ באותה ההתלהבות והדבקות, ובאותה אמונת חכמים שהביא אתו מבית מדרשם של „השטיבלער“. הוא היה בעל פה מפיק מרגליות. היה בכחו לדבר שעות שלמות, והיה חורו מתורה לנביאים ומנביאים לתלמוד זוהר, ואגב תלמודו היה מבליע בנעימה את טולסטוי ואת פיסרוב, והיה כורך אותם ביחד עם דרוין וביקל וספנסר, ועם בעלי המחקר והמקובלים הראשונים האחרונים: ולקינח סעודה היה מסביר עפ"י שיטת דרוין וביקל את הבעש"ט ואת ר' נחמן מברסלוב וכדומה רבותיו לשעבר עד שהיה מגיע לאחד העם, שהיה בעיניו „תכלית המין האנושי“ ורבי של הרביים, רעיונותיו לא היו מסודרים, ובכלל לא היה איש מסודר בחייו, פרנסתו היתה על בית ויסוצקי בעל התה, כרוב המשכילים שבאודיסה וגם אחד העם בכללם בסוף ימיו, כידוע: ביום היה פקיד בבית המסחר ובערבים היה הולך מבית לבית של המשכילים לשם שיחת חולין של תלמידי חכמים. בכל יום היה לו „סיבוב“ ידוע, וכשלא היה מספיק לגמרו עד חצות, ולפעמים עוד יותר מאוחר, לא היה מקפיד מלבוא לבית חברו אפילו לאחר חצות. כמה פעמים נשאר ללון בביתי מתוך שיחה מאוחרת, שלא הספיקו עדיין „לגמור את הענין“, והיה אוכל ושותה ולן בביתי כבן בית. הוא הוציא ביחד עם רבניצקי את המאסף „כוורת“, והיה בעצמו „בעל לשון“ אלא משורחה שמשו של אחד העם כבה שמשו של פראנקפלד ונשתקע זכרו כסופר, כי נבלע בתוך שאר כוכבי לכת של אחד העם שכבה אורם. ודיו לו שהיה ה„חור“ של הרבי החדש.

טיפוס שונה ממנו היה אברהם אליהו לוברסקי, שנשתקע בסוף ימיו באמריקה, והיה ידוע לרבים כאן כאחד ממנהיגי היהדות הרוסית. אף הוא היה בילדותו חסיד גלהב מחסידי טאלנה ונשאר קשור להרבי מטאלנה כל ימיו גם כאן. הוא היה מנושאי כליו המיוחדים של אחד העם, בבחינת גבאי ראשון שידע את כל הסודות מן החדר, וממנהיגי „בני משה“ כשהיתה זו עדיין חברה נסתרה. השכלתו היתה מצומצמת אבל היה לו „חוש הריח“ בתורה ובהשכלה וספרות כאחד הידענים. אולם יותר משהיה איש הספר היה איש מעשה שעל פיו יצאו ועל פיו יבאו כל עניני החבורה וביחוד היה רב את ריב המשכילים והציונים שבעיר. הוא היה מה שקוראים „כף קדרה“, ידו בכל ויד כל בו. לא היה דבר נעלם ממנו, והיה אחיטוב לכל יהודי משכיל. אף הוא היה מפקידי בית ויסוצקי, מן הגדולים שבהם, „בעל דעה“ שם, שודעתו היתה מקובלה על מנהלי בית המסחר ובלעדיו לא

ירים איש את ידו ואת רגלו. על פי לוברסקי זה נכנס גם אחד העם בסוף ימיו לבית מסחרו של ויסוצקי כשירד ממצבו, כפי שידובר להלן. אף אני חייב הרבה טובה לו, שהיה בתומכי רבנותי באודיסה בתחילת עליתי לרבנות וגם עזר לי הרבה בהתיסדות הישיבה והיה קשור אלי בעבודות אהבה כל ימיו, כי היה איש רעים להתרועע וחבר לכל משכיל וסופר. כשהתישב באמריקה היה מן המקורכים לפרופ' שכטר, מן עיילי לבר' בביתו, והיה יוצא ונכנס בכל בתי המלומדים המשכילים שבעיר, וגם היה מכובד על העשירים מנהיגי הקהלה שבפה.

בין הסופרים בכח שנעשה אח"כ סופר בפועל היה איזנשטאדט (ברוילי) שהיה האפוסטול של אחד העם, לעשות נפשות לחברת „בני משה“. הוא היה בעל דמיון גלהב והיה חולם על מלכות ישראל ועל מרידה במלכות התוגר. הוא היה רביזיוני קדם שבאו הרביזיונים. עני מדוכא כל ימיו ובעל נפש סוערת שלא ידעה מנוחה. היה נע ונד ומבקש לצודד נפשות לציונות המדינית, בשעה שאיש לא היה נרעו אף לחלום על רעיון זה. הוא היה הריבולוציונר של הציונים, וכמעט אנרכיסטן, כי מטבעו היה נוטה לאנרכיסמוס. בזמן המלחמה בא בסכנת נפשות ללחן שבשווייץ, כשאני הייתי אז שם, ושלח להגיד לי שהוא חולה מוטל במטה ושאווא אליו בהסתר, כי יש לו לגלות לי סוד כמוס שבעבורו בא לשווייץ. לאחר כמה השבעות ולאחר שסגרו דלתים ובריה, גילה לי את הסוד שהביא אתו בשליחות חבריו שבא"י (ובדאי לא יותר משנים שלשה), והוא, שביום אחד יכריזו בכל העתוננים שבשווייץ שארץ ישראל הכירה את עצמה כמדינה יהודית חפשית וריפוב-ליקה ישראלית, ובו ביום ינופסו דגלי ישראל בירושלים על הר הזיתים ועל מגדל דוד ועל הר הבית, ויכריזו על מלכות ישראל. בקושי רב עלתה בידי להוכיח לו על הסכנה שבדבר, ועל האחריות הגדולה הזאת. אבל הוא לא הודה לי אלא במקצת, שאפשר לדחות את הדבר עד שעת הכושר, אבל בשום אופן לא רצה לבטל את עצם ההצעה, שהיתה „השליחות הקדושה“ שלו. סופה של „השליחות“ שלו היה שרשם את עצמו כסטודנט לפילוסופיה במכללה שבלחן. הוא היה אז קרוב לשבעים, והכל עשה על שם השליחות, שהרי סופה של ארץ ישראל לאחר המלחמה להיהפך מדינה יהודית, וירושלים תהיה נקראת „עיר שלום“, ויעמידו בה אוברסיטה עולמית ככתוב והלכו עמים רבים וגו'. ומי יהיה שם הפרופסור „לשלום העולם“ אם לא הוא? ובכן עליו להכין את עצמו לכך, ואם תאמר, צרפתית, שפת הלימודים שבאוניברסיטה שבלחן, מנלן? כלום אף זו תורה היא? בחדש אחד ידבר ויכתוב צרפתית. איזה מין התחדשות געורים התעוררה בו באותה שעה, שלא כדרך הטבע. לבסוף הכירו בו שחלה מחלת הנפש עד שחבריו בקשו עליו מיתה. אחד העם ולוברסקי תמכו בו על ידי כל ימי מחלתו, אבל טוב היה מותו מחייו. הוא מת מתוך שברון-רוח ועמו מתו כל חלומותיו הנלהבים, ולא זכה לראות שעל מלכות-ישראל כבר לא ידברו בסודי-סודות ובחדרי-חדרים אלא שיעלו אותה על שולחן מלכים, וועידות מלכותיות ידברו עליה בגלוי.

לא חסרו באודיסה סתם משכילים בין העסקנים ונטורי קרתא, כמו למשל

ר' שמואל בארבאש, יהודי בעל מליונים, למדן ומשכיל, שהתירו לו לספר זקנו במספרים כעין תערי, ולהיות כמעט כגלוח, בזכות עשרו ובזכות היותו מן המקורבים למלכות. הוא נתקבל לחבורת בני משה כיוצא מן הכלל נגד התקנות, מפני שהיה בנקיר שיש לו דין מלוה-ברבית, שעפ"י תקנות בני משה אסור היה משום זה להכניסו לחבורה. אבל הרבי אחד העם הגיע בראשו עליו לומר הן, ר' שמואל בארבאש היה מראשי הקהלה וגבאי ראשון בבית המדרש הגדול עם שני חבריו ר' חיים אטינגר (ע"ה), ור' הלל לויין שהגיע לזקנה מופלגת וחי כעת בארץ ישראל. החוט המשולש הזה היו מנהיגי היהדות התורנית באודיסה שבית המדרש הגדול היה המבצר שלה, שם התפללו נכבדי העדה מסלתה ומשמנה של היהדות החרדית המשכילית שבעיר, תערובת של לומדים, חסידים ומשכילים כאחד, — מין ברוד שבגליציה בימי ר' נחמן קרוכמל.

בבית המדרש הגדול הזה היה מתפלל ר' ישעיה גינצבורג, אביו של אחד העם, וגם אחד העם עצמו, כשהיה עדין רגיל לבוא לבית הכנסת. ר' ישעיה היה יהודי בעל צורה, חסיד מובהק, מחותנו של הרבי מליובוויץ, יהודי עשיר בעל דעה שאימת יחושו ועשירותו מוטלת על הבריות, מדבר מעט, בנעימות, וקצת בביטול, כלאחר יד עם בעלי הבתים מימינו ומשמאלו. ר' ישעיה היה מביט מגבוה, לפעמים כחיוך קל על שפתיו, על האברכים המסתובבים משום-מה בביתו ובחדרו של אשר שלו, כשהיה סמוך עדין על שולחן אבא, איזה ארחי פרחי היושבים בגילוי-הראש ומדברים רוסית בקול רם, ואינם נותנים לו מנחה יומם ולילה.

שמואל בארבאש היה יוסף פערל האודיסאי: למדן ומשכיל, כמעט סופר וחכם והיה אוהב להביט על עצמו כעל יוסף פערל הידוע בתור מנהיג הקהלה הטארנופולית ולחם ההשכלה שנכנס בעובי הקורה למנות את ר' שלמה ליב ראפ"ר פורט (שי"ר) לרב בטארנופול. על פיו נתמנתי לרב בקהלה שבעבורה התלקחה בשעתה מחלוקת גדולה שעל זה אדבר להלן, וכמעט שעלתה לו המחלוקת באבדן גבאותו בבית המדרש, זו שנתנה לו זכות מנהיג בקהלה, וכשנשתקעה המחלוקת ונתיסדה הישיבה היה הוא ראש המפקחים בה ועזר הרבה לביסוסה של הישיבה ולשכלולה.

בין בעלי הבתים הטיפוסיים שבבית המדרש יש לציין את ר' שלמה-אלתר פוריץ, או כמו שנקרא בפי ההמון, "דער אלסער פאריץ". הוא היה יהודי בעל פנים פטריארכליים, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, עם זקן לבן ארוך יורד על פי מדותיו, מלוכש הדר כדרך המודרניים, משכיל בחיצוניותו אבל חסיד בפנימיותו. ר' אלתר זה היה סמל הצדקה והחסד, ממש מל"ו צדיקים, בעל מליונים לשעבר ו"יורדי" לעת זקנתו, ואעפ"כ היה נוחל עדיין כבוד עשירים, והיה מתנהג ביד רחבה. הוא היה ממיסדי חשובי בתי הצדקה והחסד שבעיר, וברובם היה הוא ראש וגבאי ראשון. הוא היה טיפוס אמתי של בעל צדקה, רחמן שברחמנים, שלא הבדיל בין צרכי הכלל וצרכי הפרט, בין קודש לחול, בין תורה והשכלה, בין ישראל לגוי. הוא היה מבטל עסקיו לשם ביקור חולים וניחום אבלים, בין שהיו ממכיריו

ובין שלא היו. היה אב ליתומים ואח לאלמנות ודואג לכל איש מצוק ומד נפש. ביתו היה פתוח לרוחה לכל דורש עזרה ועצה. חסידים בעלי זקן ופיאות ארוכות, מגולחים, משכילים, ואפיקורסים, — כולם השכימו לפתחו, והוא קבל את כולם בסבר פנים יפות, במדה אחת ובנעימה קדושה, ולא ניכר שוע לפני דל, משכיל לפני חסיד, יהודי לפני גוי. במלה אחת, הוא היה איזה מין גלגול של אברהם אבינו, טוב ומטיב לבריות, ורחמן על כל המעשים. ראוי לתת ציין לנשמה עליונה זו.

מסביב לכוכבי־לכת הגדולים הסתובבו כוכבים „שבורים“, כוכבים עד אין מספר, הניכי סופרים או הללו שהיו להם פריטנסיות על ספרות, בבחינת „רבנן הנחותא“ שהתחככו מסביב להגדולים והיו חוטפים שיריים מן שולחנות הרביים. הללו היו רובם מן הלומדים מעצמם (אכסטרגים), על פי רוב בחורי־ישיבה שהתפקרו וברחו לאודיסה על מנת להשתלם לתעודת בגרות או להידחק ולהבנס להישיבה הגדולה שלנו, שעליה נדבר להלן, או סתם אברכים, חצי־חסידים, חצי־משכילים, שירדו מעל שולחן חותנם או שעגנו את נשותיהם ויצאו לתרבות העולם, וביקשו להם מנוס ומפלט באודיסה. „לראות את העולם“ ואגב להתודע אל „חכמי אודיסה“ ולעמוד בד' אמותיהם עמידה כל שהיא, לחטוף מהם איזה דיבור, איזו הלצה קלה, או הסבר נאה בפסוק או במאמר חז"ל שיספיק להם מזון רוחני לכל ימי חייהם.

בדרך כלל אפשר לראות את קבוצת אודיסה כאחת המצוינות ביותר בדברי ימינו האחרונים. היא טבעה חותמה על זמנה ודורה והעמידה תקופה מיוחדת בחיינו, כמו שידובר בתקופת ספרד, למשל, או תקופת החסידות, תקופת ההשכלה הראשונה וכיוצא בהן. יתר על כן, קבוצה זו היתה כעין אספקלריה לעולמנו הישן על כל פלגותיו וזרמיו, בהלכה, אגדה, דרוש, פלפול, חקירה, קבלה וחסידות, אפי' קורסות והשכלה. החוג כולו והאנשים שהתרכזו בו נראו כמי שגלושו מכל הזרמים הרחניים השונים שחצו את היהדות מדורי דורות; בכל אחד מהם שכן למדן, חסיד, בעל אגדה, אפיקורוס ואיש־העולם, וכל הנטיות הללו נתמזגו בהם ונתאחדו לחטיבה אחת והעמידו את הטיפוס המיוחד של „חכמי אודיסה“, שעל טיבם ומהותם של כל אחד ואחד אני עומד לדבר בפרקים הבאים.